

Türkiyeli Bir Entelektüelin Araştırma Programından Yeni Bir Tartışma Ajandasına*

Aydın Ördek**

“İnsan her şeyin ölçüsüdür” der kadim Yunan. Dünyanın orta yerinde bir bilen olarak duruyorsa insan, kadim Yunan’a diyecek laf yoktur. İnsanın kendisini ancak bir başkası ile bilmesi de buna sayılmalıdır. Türkiyeli entelektüellerin anlamak gayretiyle yüzeysel olmayan bir biçimde birbirlerini bilme gayreti içinde olmadıklarını iddia etsem yanılmış olur muyum acaba? Başkasına hayretle bakamayan birinin kendisini, dünyasını bilmesi olanaklı mıdır? Belki de bu nedenledir Türkiye’de zihinsel faaliyetin sıklıkla sıklıkla itham edilmesi.

Korkut Boratav’ın ilk baskısı Yordam Kitap tarafından 2010 yılında yapılan *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*¹ başlıklı derleme yapıtına bir değerlendirme yazmam istendiğinde, bu işin, kişinin kendini, dolayısıyla dünyasını bilmesinin, tam da başkası olduğu için özdeşim kurabileceği diğerini bilmekle mümkün olduğuna olan inancım nedeniyle kendileri, yani yapıtlarıyla (ve yaşamlarıyla da) yüzleşmeyi, hesaplaşmayı planladığım düşünürlerden biri karşısında hayrete düşmemi olanaklı kılacağını düşünerek sevindim. Hayrete düşmenin bilmeye dönüşmesini mümkün kılan araç, sınırlarını belirleme manasında eleştiridir. Bir kere bir başkasını kendimi bilmenin aracı kıldıktan sonra eleştirimi kasten teleolojik kılmam, eleştirinin doğasındaki teleolojiyi açık hale getirmekten ötesi değildir. Yapıtın yaklaşık bir ömrün çalışmalarını (1973-2009 arasında yayınlanmış makale ve yazılar) adında dışa vurulan temalar² çerçevesinde bir araya getirmesi, yazarı karşısında hayrete kapılma arzumu mümkün kılıyordu. Böylelikle eleştirimi Korkut Boratav’ın araştırma programının içerdiği kuramsal gerilimlerin, dünyayı bilme gayretimiz dâhilinde bizleri taşıyacağı yeni ufukları tespit etmek amacıyla

* Yardımı için Demet Sayınta’ya, sabırları için Benan Eres ve Serdal Bahçe’ye teşekkür ederim.

** Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü Öğretim Elemanı

1 Boratav, Korkut (2010). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, 2. Basım, İstanbul: Yordam Yayınları.

2 Bu temalar, kitabın dört bölümünde ifade bulmuş: Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi, Marksist Kuram ve Sınıflar, Sosyalizm ve Sol Siyaset, Türkiye: Bölüşüm, Büyüme, Bağımlılık.

temellendirmem de mümkün oluyordu. Derlemenin “kendimi bilme” amacımı gerçekleştirmemi olanaklı kılan bu elverişli yanlarına rağmen, bu değerlendirme Boratav’ın eserinin sınırlarını fark etmede bir başlangıç olabilir ancak.

Derleme çerçevesinde söz konusu sınırları daha belirgin bir biçimde fark etmemiz Boratav’ın yöntemine, araştırma programına ilişkin kimi başlangıç tespiti sayesinde olacaktır. Düşüncelerini ifade muazzam derecede analitik olduğundan yazdıklarında ne eksik ne de fazla bir yargı bulunuyor. Aynı nedenle ele aldığı mevzuyu ihtiyaç duydukça yeniden yeniden sınırlandırıyor. Bilimsel analizle iştigal ediyor olması spekülasyondan var gücüyle uzak durmasına neden oluyor anladığım kadarıyla. Bununla birlikte kuramın gerekli kıldığı indirgemecilik ölçüsünde metafizik iddialarla hareket ediyor. Bu çerçevede ne kuramsalcılık ne de amprisizmlle hareket ediyor (s.192). Bunun yanı sıra başat araştırma sahasını teşkil eden iktisadın ele aldığı konuları çözümlenmede tek başına yetersiz olduğunu düşündüğünden disiplinlerarasılık öneriyor. Hatta tarım ve kapitalizm konulu çalışmalarının geleneksel iktisadın dar gündemi dışına çıkılmasa ve komşu siyasal bilim disiplinleri ile iletişim kurulmasa mümkün olmayacaklarını iddia ediyor (s. 242). Ancak analitik ve sınırlayıcı olma tercihi nedeniyle olsa gerek, derlemede içerilen ve uzun bir zamana yayılan çalışmalarında disiplinlerarası çözümlenmeler yaptığı söylenemez. Yanılmıyorsam birkaçında disiplinlerarası çalışmaların konunun açıklıkla çözümlenmesi için gerekli olduğuna vurgu yapıyor. Derlemede yer alan çalışmaların disiplinlerarası olduğunu söylemek zor; Boratav’ın geniş araştırma ilgilerinin, çalışma alanlarının çeşitliliğinin böyle bir yanlış intiba yarattığı söylenebilir olsa olsa. Söz konusu çeşitlilik, görebildiğim kadarıyla, çalışma alanlarını belirlerken kendini topluma karşı sorumlu hissetmesinden kaynaklanıyor. Zira birçok cephede kavga ediyor. Bunlar kimi kez somut tartışmalara da dönüşmüş: Hasan Ersel ile yaptığı eksi değer tartışması (s. 247-252), sonra Muzaffer Erdost ile giriştiği tarım tartışması, Ergun Türkcan’ın bir yanıyla fütürist, bir yanıyla ütöpik çalışmasına yapmaya çalıştığı katkı (253). Esas ile derinden ilişkili olsalar da bu usule ilişkin tespitlerin ötesinde Boratav’ın araştırma programını, dolayısıyla çalışma usullerini belirleyici tercihi, onun kendisini politik iktisat geleneğinin Marksist kanadında yer alan bir sosyal bilimci olarak görmesine neden olmuştur (s. 10). Araştırma programındaki sürekliliği, yaklaşık kırk yıllık entelektüel yaşamı boyunca temel görüşlerinin zaman içinde değişmemesi (s. 12) temin etmiştir. Bu temel tercihi elbette iktisat alanındaki tercihleri üzerinden görünür olacaktır.

Bir az gelişmiş ülke ilerici iktisatçısını belirleyen tartışma alanları bölüşüm, ekonomik bağımsızlık ve büyüme ile ilgili ekonomi politikalarıyla sınırlanırken (s. 18), iktisatçılık mesleğini icra motiflerini de dile getirmiş olmaktadır. Sonraki aşama bu tartışma alanlarının ilerici saiklarla ele alınmasını sağlayan iktisadi

paradigmaların tespit edilmesi olacaktır. Örneğin burjuva kuramları bölüşüm sorununu üreten ve sömüren sınıflar arasındaki bir karşıtlık olarak değil, tam aksine bu sınıfların içsel çelişkileri olarak sunarken ideolojik davranırlar (s. 23); ancak meseleyi üreten ve sömüren sınıflar arasındaki karşıtlık olarak ele alan Marksist iktisat ideolojik değildir. Zira toplumsal sınıfların tutarlı bir belirlenmesinin ancak tarihsel maddeci bir perspektiften yapılabilmesinin (s. 184) yanı sıra bölüşüm ilişkilerinin sömürü kavramıyla analiz edilebilmesinin en elverişli hareket noktası klasik (özellikle Marksgil) politik iktisadın artık kavramıdır (s. 245). Böylelikle Boratav'ın araştırma programının sınırlarını belirleyen bu ilk tercihi bilim-ideoloji ilişkisini bir tartışma ufku olarak öne çıkarıyor. Kuşkusuz Marksgil iktisadı, Neoklasik bağınazlıktan ehven kılan ilerici olması, Aydınlanma düşüncesine dayanıyor olmasıdır. Bölüşüm ve dış ilişkilerde bağımlılık ilişkilerinin egemenler aleyhine dönüştürülmesi ilerici bir tavır kabul edilmek gerekirken, ilerleme olgusu çerçevesinde üretim güçlerinin gelişmesi ilerleme sayılmalıdır (s. 18) Bu bağlamda ilerlemenin ufku sanayileşme olarak işaret edilir:

Sanayileşme dolaysız üreticilerin doğa üzerinde egemenlik kurmaları anlamına gelir ve bu yüzden az gelişmiş bir ülkede üretim güçlerini geliştirebilmenin tek yoludur. Ayrıca, sanayileşme modern çağların en ilerici sosyal sınıfının yaratılması anlamına gelecektir ve sathi bir fayda-maliyet yaklaşımının kavrayabilme yeteneğini aşan bir toplumsal dönüşüm anahtarını sağlayacaktır (s. 24).

Nihai olarak insan özgürleşmesi amaçlanmadıktan sonra, birer burjuva ülküsü olarak Aydınlanma ve sanayileşmenin ödünç alınması, kısır kimlik bunalımları yaratmanın ötesine geçmez. İlericilik ve bilimsellik saplantısı, küçük burjuvanın işçiyi sömürdüğüne ikna etme araçlarıdır. İşçi iktidarının bir toplumun felaketi olmayacağına bir garantisi var mıdır? Örneğin Aydınlanmanın Türkiye koşullarında yansımaları olan Cumhuriyetçi değerleri içeren siyasetleri sol, bu nedenle ilerici sayıyor Boratav (s. 319-320). Bakalım bütün toplum için özgürlük istiyorlar mı bu kesimler. Acaba kitle desteğine ihtiyaçları olmasaydı sınıf siyaseti yaparlardı mı Cumhuriyetçi değerleri içeren siyasetler? Nitekim Boratav da aydınlanma geleneğini izleyen sol akımları halk sınıflarından ayrı görmektedir (s. 320).

Kaybedecek zincirleri olduğu için özgürlüğün kendileri için zorunlu olduğu kesimlerin içeriksiz özgürlüklerinin ilerici karakteri, ilerlemecilik meselesinin doğal sınırını kanaatimce. Ancak ilericilik bir kere pragmatik bir zihniyetle kitlelerin genel durumunda bir iyileşme olarak olumlandığı vakit, ulusların birbirlerini sömürme yarışları, kalkınmacılık, devletçilik, popülizm olumlanıverir.

Sermayenin uluslararasılaşması ile “beynelmilelci” burjuvaziler ile toplumun “ulusal” kesimleri arasında bir kutuplaşmanın kaçınılmaz olduğunu, emekçi

sınıfların, tamamen ulusal kalmaya mahkûm olduklarını, emekçi sınıflar dışında ulusal ekonomi sınırları içinde kalmaya zorlananların, küçük burjuvazi, sermayenin en küçük boyutlu ögeleri olduğunu tespit ediyor; ayrıca bu türden bir koalisyonun ideoloji düzleminde, kaçınılmaz olarak köktenciligi, aşırı milliyetçiliği ve obscurantist renkleri içereceğini. Bu durumda sosyoekonomik görevlerle donatılmış bir ulus devletin varlığının korunmasında nesnel çıkarları olan başlıca toplumsal güç de emekçiler olarak tespit edilmektedir (s. 44). Ulus devletlerin hem metropollerde hem de çevre de sermayenin uluslararası ajanları tarafından aşılmaya çalışılan temel direnme ögeleri olarak görülmeleri (s. 129-130), ulus devletlerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı yanlış izlenimine neden olmaktadır. Bu tür bir sınırlama aracının aşılmasını başta sermaye istemez. Burada derin bir çelişki var sanki. Boratav'ın, gerileyen sol muhalefeti kimlik siyasetine bağlarken, emekçilere sermayenin bir yeniden üretim ölçeği olarak ulus devleti savunmayı önermesi ilginç kabul edilmek gerek. Başta ulus devlet bir sermaye icadıdır; burjuvazinin siyasal egemenlik ihtiyaçlarının eseridir. Ulusal ya da uluslararası sermayeye karşı bu ölçeklerde verilecek mücadele sınırsız, tahakkümsüz bir dünya ve halkların kardeşliği tahayyülü ile gerçekleştirilmediği takdirde sermayenin kendini siyasal ve iktisadi olarak yeniden üretmesinin ölçeği olarak gereksinim duyduğu ulus devlet sermayenin uluslararasılaşmasının vesilesi olmayı sürdürecektir. Bakış açımız, ulus devletlerin sermayeler eli ile birbirlerinin emekçi sınıflarını sömürdüklerini inkâra sayılmamalıdır. Bu bakımdan uluslararası politik iktisadi ilişkileri sömürü, çatışma, bağımlılık ilişkileri olarak anlamının yegâne yolu emperyalizm ve küreselleşme kavram çiftini zıttlaştırmak değildir (s. 39). Emperyalizm kavramının burjuva küreselleşme kavramının sahip olduğu güçte bir teleolojiye sahip olamaması, emek-sermaye çatışmasını sanal bir oyuna dönüştürme tehlikesini barındırır. Nitekim Boratav da doğru olmasına rağmen, dünyayı ve ezilen sınıfların kaderlerini değiştirebilecek güçten yoksun olan emperyalizm analizinin pratik önemini yitirdiğini tespit ediyor (s. 47). Bu durumda pratik önemini yitiren bu kavramı sosyalist iktisatçılara telkinde bulunmak için kullanması (s. 314), büyük ihtimalle “ideolojik” nedenlerledir. Emperyalizmle tarif edilen uluslararası sömürü ve bağımlılık ilişkilerinin (s. 85), metropol-çevre dualitesini aşmaya yönelik yeni bir kavramsallaştırmasına ihtiyaç olduğunu, zira bu dualitenin politik-pratik bir öneminin olmadığını düşünüyorum, kalkınmacılık, devletçilik ve popülizme dayanak oluşturması dışında.

Sermayenin uluslararası bir mahiyet kazanarak farklı toplum kesimleri üzerindeki tahakkümünü arttırmış olması, Boratav'ın deyimiyle halk sınıflarının, zayıf düşmüş burjuva kurumlarının savunuculuğuna soyunmasını gerektirmez. Bizzat Boratav'ın yazdıklarından anlaşılıyor ki onca kutsanan devletin halk sınıfları lehine müdahalelerde bulunması, sermaye birikiminin ulusal ve uluslararası devrelerinin elverdiği ölçüdedir. Örneğin çok partili siyasi yaşama geçişten

1976'ya kadar süren popülist devreyi Türk devletinin uluslararası konjonktürü zorlayan bir müdahalesi olarak görmek kanaatimce doğru değildir.³ Hele bu popülist devrenin egemen sınıflarla halk sınıfları arasında açıkça ifade edilmemiş bir modus vivendi'ye⁴ dayandığını düşünmek (s. 310) iyice güçtür. Halk düşmanlığı pahasına (s. 403) neoliberal saldırı ile zaten kendilerinin olmayanın ellerinden alınması hiç değilse popülizmin fikri planda aşılması için hem kitleler hem de küçük burjuva radikaller için tarihsel bir fırsattır. Böylelikle devrimci olması gerekene -önerenin bile hayalperestlik olarak gördüğü (s. 316)- tutucu olmasını telkin etmek nahoşluğu ortadan kalkar. Bunun yerine, Boratav, popülizmle elde edilen kazanımların korunması için halk sınıflarının devleti fethetmesini öneriyor (s. 338). Bu noktada Boratav'ın metropol-çevre dualitesinin koşulladığı pragmatik çözümleri ve bu çözümleri hemen her zaman aşan ve istisnalarla dile gelen keskin analizleri arasındaki çelişkilerinden biri baş gösterir. Halk sınıfları ele geçirdikleri devletle ne yapacaklardır: Sermayeyi sağlıklı sermaye birikimi için hizaya getireceklerdir. Kalkınmacı ya da neoliberal, sınırlı ya da sınırsız emeğin sermayeden özgürleşmesi temelinde insan özgürleşmesini hedeflemeyen öneriler akıllıca stratejiler olmanın ötesine geçemez. İnsan özgürleşmesi ise Boratav'ın da Marx, Luxemburg ve Mao'dan örnekler getirerek ve Sovyet reformcularını eleştirirken değindiği yeni bir emek-sermaye ilişkisinin ötesinde yeni bir ilişki temelinde vücut bulacak yeni insanla mümkün olabilir ancak. Yeni bir ahlakı temsil edecek olan bu insanın inşasına, teknik plan-piyasa tartışması ve sosyalist bir toplumda dahi plancı, kalkınmacı karakteriyle muhafaza edilmeye çalışılan devletin korunması ile katkı sunulamayacağını düşünüyorum.

Görebildiğim kadarıyla pratik sorunlar üzerine önerilerle sonuçlanan çalışmalarında, işlevsel çözümler önermenin Boratav'ı karşı karşıya bıraktığı pragmatizm, hemen her zaman çözüm önerilerini takip eden istisna tespitler yapmasına neden oluyor. Bu durum politik tercihlerine keskin çözümleyiciliğinin eşlik etmesi ile açıklanabilir.

Bu kısa ve yetersiz değerlendirme ile Korkut Boratav'ın araştırma gündeminin yol verdiği temel gerilimlerin işaret ettiği tartışma ajandasını şöyle tespit ediyorum: kalkınmacılık, bağımlılık, emperyalizm, popülizm, plan kavramlarının emek-sermaye ilişkisinin uluslararasılaşmış sermaye çağında asıl eksen kabul edilerek yeniden içeriklendirilmeleri.

---

3 Nitekim Boratav da popülizmi (1962-1976) olanaklı kılınan uluslararası Keynesçilik sayesinde sağlanan yüksek büyüme oranları ve kolay ve ucuz finanse edilebilir büyük dış açıklar olduğunu belirtir (s. 398)

4 Bu tür bir geçici anlaşmanın aslında olmadığını popülizmin halk sınıfları lehine aşılmasının mümkün olduğu iki dönemde zıttının gerçekleşmesidir (s. 395-396).